

การพัฒนาการศึกษาในราชสำนักก่อนสมัยปฏิรูปในสมัยรัชกาลที่ 5 :
การวางรากฐานการศึกษาแบบเป็นทางการและเป็นสากลของไทย
The Educational Development in Palace Before The Reform
Period in The Reign of King Rama V : The Origin of Formal and
Universal Education in Thailand

สุวิชัย โกศัยยะวัฒน์*

บทนำ

การศึกษาของไทยแต่เดิมมานั้นมีศูนย์กลางอยู่ 3 แห่ง คือ บ้าน วัด และวัง รูปแบบของการศึกษาเป็นแบบไม่เป็นทางการ คือเรียนรู้กันเองตามอัธยาศัยของแต่ละคน อีกทั้งเรียนรู้กันตามความถนัดของแต่ละครอบครัว และแต่ละวัดเป็นสำคัญ สำหรับการศึกษาราชสำนัก ซึ่งเป็นการศึกษาของพระบรมวงศานุวงศ์และเจ้านาย ชั้นสูง เมื่อพิจารณาแล้วอาจกล่าวได้ว่าเป็นการศึกษาที่ค่อนข้างมีแบบแผนเป็นทางการและมีระบบ มากกว่า 2 สถาบันแรก เพราะมีผู้สอน มีเนื้อหาที่สอน มีการติดตามผล

การสอน โดยผู้สอนและได้นำชาวต่างชาติเข้ามาช่วยสอน ช่วยจัดทำหลักสูตรและจัดวางระบบต่าง ๆ อย่าง ต่อเนื่อง นับตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 4 เป็นต้นมา การศึกษาราชสำนักได้มีการจัดกันมาตั้งแต่สมัยสุโขทัยเป็นราชธานีแล้วดำเนินต่อมาจนถึงสมัยปฏิรูปประเทศในสมัยรัชกาลที่ 5 (พ.ศ. 2411-2453) เมื่อการศึกษาราชสำนักได้มีการวางรูปแบบเป็นระบบแล้ว พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ขยายการศึกษาไปยังประชาชน โดยอาศัยรูปแบบการศึกษาของโรงเรียนหลวง ในพระบรมมหาราชวัง ซึ่งพระองค์

*รองศาสตราจารย์สังกัดภาควิชาพื้นฐานการศึกษา คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา จ.ชลบุรี

จัดตั้งขึ้นเป็นแบบอย่าง เป็นต้นแบบโรงเรียนแห่งแรกที่ตั้งขึ้นให้ประชาชนทั่วไปได้ศึกษาเล่าเรียน คือ โรงเรียนวัด มหรรณพารามในปี พ.ศ.2427 เรียกชื่อว่า “โรงเรียนหลวงสำหรับราษฎร” ซึ่งนับได้ว่าเป็นตัวอย่างที่ได้มาจากการศึกษาในราชสำนักและเห็นได้ว่ายังให้วัดเป็นศูนย์กลางในการขยายการศึกษา นอกจากนี้การพัฒนาประเทศทุกด้านที่เกิดขึ้นในสมัยของพระองค์ก็เป็นผลมาจากความเจริญทางการศึกษาที่ได้รับแบบอย่างจากประเทศตะวันตกและบุคคลชั้นนำคือพระราชโอรสและพระบรมวงศานุวงศ์ได้นำความคิดแบบชาวตะวันตก ที่ได้ไปศึกษากลับมาสู่ประเทศไทยด้วยกันทุกพระองค์ซึ่งมีอิทธิพลต่อโครงสร้างสังคมและแนวความคิดอันเป็นรากฐานในการพัฒนาประเทศไทยต่อมา

เมื่อการศึกษาในราชสำนักเป็นต้นแบบของการจัดการศึกษาเพื่อทวยราษฎร์ ในสมัยรัชกาลที่ 5 ดังกล่าวมาข้างต้น แต่การศึกษาในราชสำนักของไทยมีมาก่อนสมัยรัชกาลที่ 5 และเป็นรากฐานสำหรับพัฒนาการศึกษาในราชสำนักสมัยรัชกาลที่ 5 ให้ก้าวหน้าขึ้นด้วยบทความนี้จึงได้ศึกษาพัฒนาการของการศึกษาในราชสำนักก่อนสมัยรัชกาลที่ 5 เพื่อให้เห็นความต่อเนื่องเชื่อมโยงมาสู่สมัยปฏิรูปการศึกษาในรัชกาลที่ 5 ได้โดยตรง

สภาพทั่วไปของการศึกษาในราชสำนักก่อนสมัยรัชกาลที่ 5

ราชสำนักไทยในยุคต่าง ๆ มีการศึกษาเล่าเรียนกันในหมู่เจ้านายชั้นสูง เป็นการศึกษาภาษาหนังสือและวิชาการด้านต่าง ๆ ตลอดจนการศึกษาที่ประชาชนทั่วไปได้รับนั้นเริ่มมีมาตั้งแต่สมัยล้านนาแล้ว โดยวัดเป็นผู้จัด มีพระเป็นผู้สอนให้อ่านเขียนหนังสือจนสามารถศึกษาพระไตรปิฎก

ได้การเรียนรู้ตามแบบนี้ทำให้มีนักปราชญ์หลายคนเกิดขึ้น ในสมัยล้านนาปรากฏหลักฐานจากตำนานหลายเล่มที่แต่งขึ้น เช่น ชินกาลมาลีปกรณ์ ตำนานสิงหนวัติ ตำนานจามเทวีวงศ์ ตำนานเมืองเชียงใหม่ เป็นต้น (กระทรวงศึกษาธิการ, 2510 : 174-175) ส่วนการศึกษาในราชสำนัก มีการเรียนแยกระหว่างลูกชายกับลูกสาว ซึ่งลูกชายได้เรียนภาษาหนังสือ ศิลปะการป้องกันตัว ตำราพิชัยสงคราม ลูกสาวได้เรียนมารยาทสังคม ขนบธรรมเนียม งานฝีมือ งานประดิษฐ์ ฯลฯ ซึ่งสอนโดยอำมาตย์ ราชบัณฑิต ปุโรหิต ขุนนางผู้ใหญ่ เจ้าจอม หม่อมหม่อม และพระสงฆ์สำหรับงานฝีมือ งานประดิษฐ์ของสตรีมักมีรูปแบบและเอกลักษณ์ของแต่ละตำหนักเป็นการเฉพาะตัวไม่เหมือนกัน อีกทั้งคนภายนอกที่ไม่ได้รับการฝึกฝน อาจทำไม่ได้ เหมือน จึงเรียกว่า “ด่ารับชาววัง” การศึกษาในราชสำนักขณะนั้นสามารถแบ่งได้ตาม ระยะเวลาเป็น 2 ระยะ คือ

1. การศึกษาตามแนวจารีต : ระยะก่อนได้รับอิทธิพลจากตะวันตก

1.1 การศึกษาในราชสำนักระหว่าง พ.ศ. 1761-1893 : กรุงสุโขทัย

การศึกษาในระยะนี้เริ่มมีหลักฐานแน่ชัดในสมัยสุโขทัย (กระทรวงศึกษาธิการ, 2510 : 176) จะเห็นว่าในสมัยนี้การศึกษาแยกเป็น 2 ฝ่าย คือ ฝ่ายอาณาจักร กับ ฝ่ายพุทธจักร การศึกษาฝ่ายพุทธจักรเป็นการศึกษาทางพุทธศาสนาโดยตรงทางฝ่ายอาณาจักรคือการเรียนที่วัด ซึ่งเป็นสำนักเรียนสำหรับราษฎรทั่วไปโดยมีพระผู้ชี้แนะชาญภาษาบาลีเป็นครูผู้สอน ส่วนในราชสำนักมีปราชญ์ราชบัณฑิตซึ่งสอนแต่เฉพาะเจ้านายบุตรขุนนางข้าราชการเท่านั้น ความรู้ที่เรียนในสมัยสุโขทัยเป็นเรื่องศาสนา ภาษา ภูมิศาสตร์

การปกครอง ดาราศาสตร์ และจริยธรรม ปรากฏในพระราชพงศาวดารว่าพระเจ้าลิไทแห่งกรุงสุโขทัยเมื่อทรงเยาว์ได้เคยศึกษาเล่าเรียน ในสำนักราชบัณฑิตจนมีความรู้วิชาหนังสือแตกฉานถึงกับได้รับยกย่องว่าทรงเป็นนักปราชญ์ด้านการพระศาสนา ภาษาและการปกครอง (กระทรวงศึกษาธิการ, 2507 : 10)

ส่วนการศึกษาของสตรีในสมัยนั้นเท่าที่ได้ศึกษาจากตำราหัตถ์พราหมณ์ว่าลักษณะ ที่แม่มีการศึกษาว่าแต่งขึ้นภายหลัง แต่ตามหลักฐานจะเห็นได้ว่า นางนพมาศได้รับการศึกษาเป็นอย่างดีจากในราชสำนักของพระร่วงเจ้า ท่านได้เรียนวิชาภาษาไทย ภาษาสันสกฤต การฝีมือ การประดิษฐ์ นอกจากนี้ยังเรียนวิชาโหราศาสตร์อีกด้วย (กระทรวงศึกษาธิการ, 2505 : 8-9) กล่าวได้ว่านางนพมาศเป็นแบบอย่างของหญิงไทยชั้นสูงใน สมัยสุโขทัยที่ได้รับการศึกษาอย่างดีจนมีคำกล่าว เกี่ยวกับงานฝีมือว่าเป็น “คำรับนางนพมาศ” สืบมานับว่าเป็นคำรับการฝีมือแบบไทย

1.2 การศึกษาในราชสำนักระหว่าง พ.ศ. 1893-2310 : กรุงศรีอยุธยา

การศึกษาในระยะเวลานี้ดำเนินตามแบบสมัยสุโขทัยสืบต่อมา ครั้นถึงรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราช (พ.ศ. 2199-2231) การศึกษาในราชสำนัก รุ่งโรจน์มาก แม้กระทั่งนายประจักษ์สามารถตอบโต้ โคลงกลอน ดังเห็นได้จากเรื่องศรีปราชญ์ มีกวีเกิดขึ้นหลายท่าน และได้ชื่อว่าเป็นยุคทองแห่งวรรณคดี สำนักราชบัณฑิตได้อสอนวิชาต่าง ๆ ทั้งภาษาไทย บาลี สันสกฤต ฝรั่งเศส เขมร พม่า มอญ จีน ปรากฏในพงศาวดารว่า พระตรีสนอญ โอรสองค์หนึ่งของพระเพทราชาได้ทรงศึกษาเล่าเรียนอักษรสมัย และวิชาอื่น ๆ จากอาจารย์ต่าง ๆ เป็นอันมากจนชำนาญและ

ยังทรงศึกษาวิชาโหราศาสตร์และแพทยศาสตร์ เขาใจกันว่าโดยเฉพาะภาษาไทย คงจะได้วางมาตรฐานดีมาแต่ครั้งนั้น เพราะปรากฏว่าพระโหราธิบดีได้แต่ง แบบเรียนภาษาไทยชื่อจินดามณี ขึ้นมาเป็น ครั้งแรกด้วยเรื่องการใช้ภาษาไทยโดยตรง (หอสมุดแห่งชาติ. เอกสารเลขที่ 8/3) และเป็นหลักในการเรียนภาษาไทยมาจนถึงสมัยรัชกาลที่ 5 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์

สำหรับการศึกษาของสตรีชั้นสูงในสมัยนั้นกล่าวได้ว่า มีการศึกษาในด้านอักษรศาสตร์อยู่มาก สตรีชั้นสูงในราชสำนักจึงสามารถแต่งหนังสือได้ดี เช่น พระราชธิดาในพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ (พ.ศ. 2275-2301) คือ เจ้าฟ้ามิ่งกุฎ และเจ้าฟ้ากุณฑล ทั้งสองพระองค์มีความสามารถด้านอักษรศาสตร์มาก ทรงนิพนธ์ ดาหลังและอิเหนาขึ้น (เกหลง ปภาวสิทธิ, 2502 : 62) ซึ่งแสดงว่าทรงมีความรู้ในทางภาษาและการกวีเป็นอย่างดี

1.3 การศึกษาในราชสำนักระหว่าง พ.ศ. 2310-2325 : กรุงธนบุรี

การศึกษาในระยะนี้ไม่เจริญก้าวหน้าหรือเปลี่ยนแปลงไปแต่อย่างใด เนื่องจากการที่เสียกรุงศรีอยุธยาทำให้บ้านเมืองเสียหายมาก นักปราชญ์ราชบัณฑิตล้มตาย และถูกกวาดต้อนไปพม่าเกือบหมด ดังนั้นสิ่งสำคัญที่สุดในสมัยนี้ก็คือ การฟื้นฟูประเทศให้เข้มแข็งโดยเร็วเพื่อเตรียมรับมือกับพม่าและการตั้งหลักแหล่งหาอาหารเลี้ยงประชาชนซึ่งอดอยากและยากจน จึงเป็นงานริบด่วนเหนือสิ่งอื่นใด ประชาชนทั่วไปต้องพะวงถึงการหาเลี้ยงชีพยิ่งกว่าที่จะให้ความสนใจเรื่องการศึกษาของบุตรหลานได้ แต่สำหรับเจ้านายและข้าราชการ การศึกษายังเป็นสิ่งจำเป็นอยู่มาก จะเห็นได้จากเมื่อครั้งสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยขณะทรงพระเยาว์ในตอนนั้นพระราชบิดาคือ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก

ยังเป็นข้าราชการธรรมดารับราชการอยู่กับสมเด็จพระเจ้าตากสินได้ทรงนำไปฝากให้ศึกษาอักษรสมัยในสำนักพระวันรัต (ทองอยู่) ณ วัดบางหว้าใหญ่ ส่วนชาวบ้านทั่วไปนั้นไม่ได้ตื่นตัวที่จะรับการศึกษาเนื่องจากสภาพการณ์ซึ่งไม่พร้อมขณะนั้น (สมเด็จพระบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ, 2502 : 5) ทำให้การศึกษาได้รับผลกระทบไปด้วย

1.4 การศึกษาในราชสำนักระหว่าง พ.ศ. 2325-2411 : กรุงรัตนโกสินทร์

การศึกษาในช่วงระยะเวลานี้ตรงกับสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น คือรัชกาลที่ 1 ถึงรัชกาลที่ 4 จัดแบ่งได้เป็น 2 ช่วง ดังนี้

1.4.1 การศึกษาในราชสำนักก่อนอิทธิพลตะวันตกเข้ามา (พ.ศ.2325-2352)

ซึ่งตรงกับสมัยของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ในตอนนั้นบ้านเมืองยังมีศึกสงครามกับพม่าอยู่ ดังนั้น การศึกษาก็ได้มีการปรับปรุงใหม่ ยังคงดำเนินตามแบบสมัยกรุงศรีอยุธยา เมื่อครั้งก่อนเสียกรุงแก่พม่า ภายในราชสำนักยังคงมีรูปแบบคล้ายกัน เพราะนำรูปแบบจากกรุงศรีอยุธยามาใช้ ส่วนการศึกษาของสตรีชั้นสูงในสมัยนั้นจะเห็นได้ว่าพระราชธิดาในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก คือ พระองค์เจ้ามณฑากับ พระองค์เจ้าอุบล ได้ทรงนิพนธ์หนังสือไว้หลายเรื่องที่ได้รับการยกย่องคือ “กุมารคำฉันท์” ได้ช่วยกันนิพนธ์ทั้ง 2 พระองค์ (ประยูร ลิทธิพันธุ์, 2520 : 332) แสดงให้เห็นว่าสตรีชั้นสูงได้รับการศึกษาด้านอักษรศาสตร์จนแตกฉานสามารถแต่งหนังสือได้

1.4.2 การศึกษาในราชสำนักเมื่ออิทธิพลตะวันตกเข้ามา (พ.ศ.2352-2411)

การศึกษาในช่วงนี้เริ่มตั้งแต่รัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ซึ่งการกวี การประพันธ์

เฟื่องฟูมาก ได้ชื่อว่าเป็นยุคทองแห่งวรรณคดีอีกครั้งหนึ่ง จนถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นเวลาที่บ้านเมืองสงบสุขพอสมควร การศึกษาในราชสำนักเปลี่ยนแปลงไปจากเดิมคือ นอกจากศึกษาเล่าเรียนภาษาไทยแล้วยังได้ศึกษาภาษาต่างประเทศเพิ่มเติมจากบรรดามิชชันนารี ซึ่งเดินทางเข้ามาสอนศาสนาในประเทศไทยเริ่มเมื่อปี พ.ศ.2378 (สมัยรัชกาลที่ 3) บุคคลที่ได้รับการศึกษาในช่วงระยะเวลานั้นเช่นพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อทรงพระเยาว์ ได้เรียนอักษรสมัยในสำนักสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ขุน) ณ วัดโมฬีโลกยารามร่วมกับพระอาจารย์พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ครั้นมาอยู่ในพระบรมมหาราชวังก็ทรงศึกษาวิชาความรู้สำหรับพระราชกุมารเป็นวิชาความรู้ที่นิยมกันในสมัยนั้นว่าสมควรแก่ขัตติยราชกุมารอันสูงศักดิ์ ได้ศึกษาโดยตรงต่อผู้เชี่ยวชาญวิชานั้น ๆ อาทิ ศิลปะการป้องกันตัว ตำราพิชัยสงคราม ภาษาหลักการปกครอง ดนตรี (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ, 2514 : 55)

การศึกษาเบื้องต้นของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ถ้าพิจารณาจากพระราชนิพนธ์ของรัชกาลที่ 5 ในเรื่องวัดสมอรายก็จะพบว่า “พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงเริ่มศึกษาอักษรสมัย ณ สำนักวัดท้ายตลาดพร้อมด้วยเจ้านายซึ่งเป็นพระราชโอรสในรัชกาลที่ 2 ครั้นเมื่อทรงผนวชมาแล้วเสด็จไปเรียนต่อที่หอพระมณเฑียรธรรมพร้อมไปกับทรงเรียนศิลปศาสตร์ ทรงปั้นที่โรงแสง และทรงช่างทรงม้า ในสำนักเจ้าพระยาศรีธรรมราช และรัชกาลที่ 3 เอง” (โสมพิศ เทเวศร์, 2513 : 58-59) จึงกล่าวได้ว่าการศึกษาของพระปิ่นเกล้าฯ

ก็น่าจะเป็นเช่นเดียวกัน เพราะในเรื่องยังป็นทรงช้าง ทรงม้า ก็เป็นเรื่องที่ตรงกับพระราชอัธยาศัยของพระองค์อยู่ (ณัฐวุฒิ สุทธิสงคราม, 2515 : 24) อีกทั้งวิชาการด้านนี้เป็นศาสตร์ซึ่งชนชั้นปกครองต้องศึกษาตามขัดราชประเพณี

ครั้นถึงในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว การศึกษาในราชสำนักเริ่มเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม ในขั้นตอนการศึกษาของพระเจาลูกยาเธอและพระเจาลูกเธอจะเรียนด้วยกันในพระบรมมหาราชวังจนพระชนมายุได้ 7 พรรษา และเมื่อเริ่มเรียนในชั้นสูงขึ้น การเล่าเรียนของพระเจาลูกยาเธอและพระเจาลูกเธอจึงเริ่มแยกกัน พระเจาลูกยาเธอเรียนกับครูผู้ชาย และพระเจาลูกเธอเรียนกับครูผู้หญิง วิชาที่เรียนก็ต่างกัน พระเจาลูกยาเธอเริ่มเรียนภาษามคธ พระเจาลูกเธอเรียนการเรือนและภาษาไทย จนกระทั่งโตกันทั้งคู่พระเจาลูกยาเธอ (13 พรรษา) และ พระเจาลูกเธอ (11 พรรษา) เมื่อพระเจาลูกยาเธอโตกันแล้วเรียนวิชาสูงขึ้นในด้านการปกครองจากนั้นทรงผนวช ในขณะที่ทรงผนวชก็เล่าเรียนพระธรรมวินัย และศิลปวิทยาเฉพาะอย่างที่ชอบพระอัธยาศัย และเมื่อลาผนวชแล้วต้องเรียนวิชาเฉพาะในสำนักผู้เชี่ยวชาญจนสามารถที่จะออกมารับราชการได้ ส่วนพระเจาลูกเธอก็ฝึกในด้านการเรือนจนชำนาญเฉพาะอย่างตามถนัดของแต่ละองค์ (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ, 2514 : 15-17)

ในสมัยนั้นโรงเรียนสำหรับสอนผู้หญิงเป็นการเฉพาะยังไม่มี คนทั้งหลายนับถือกันมาแต่โบราณว่าการศึกษาและอบรมสำหรับเด็กผู้หญิงไม่มีที่ไหนเสมอเหมือนในพระบรมมหาราชวังจนมีคำเปรียบเทียบกับเมื่อสรเสรีญกิริยามารยาทของหญิงสาวว่า “เหมือนผู้หญิงชาว

วัง” วิธีการฝึกสอนเด็กหญิงที่ในพระบรมมหาราชวัง ตามแบบโบราณ ในปัจจุบันได้เลิกละเลี่ยนไปแล้วซึ่งประเพณีการอบรมนี้ได้แบบอย่างมาจากสมัยกรุงศรีอยุธยาจากบันทึกของนายเสงี่ยมคุมพาวาส(2512 : 184-185)เป็นผู้ที่อยู่ในพระบรมมหาราชวังตั้งแต่เกิด จนอายุ ได้ 13 ปี ได้รู้เห็นประเพณีซึ่งใช้อยู่ในสมัยรัชกาลที่ 4 เกี่ยวกับผู้หญิงชาววังว่า

“...ผู้หญิงชาววังมีต่างกันเป็น 3 ชั้น คือ ชั้นสูง ชั้นกลาง ชั้นต่ำ มีฐานะและโอกาสในการศึกษาฝึกกัน ชั้นสูงคือ เจ้านายที่เป็นพระราชธิดาประสูติและศึกษาในพระบรมมหาราชวัง เมื่อทรงพระเจริญวัยก็ได้เป็นผู้หลักผู้ใหญ่อยู่ในวัง บางพระองค์ได้พระราชทานอนุญาตให้เสด็จออกไปอยู่นอกวังต่างหาก หรือชั้นหม่อมเจ้าอันเกิดที่วังพระราชบิดาพระราชบิดาสืบพระชนม พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวก็โปรดรับเข้าไปเลี้ยงไว้ในพระราชวังหรือมิฉะนั้นเจ้านายบางพระองค์ส่งหม่อมเจ้าโอรสธิดาที่ยังเยาว์ เข้าศึกษาอยู่กับเจ้าพี่เจ้าน้องที่ในวัง ถ้าเป็นชายชั้นษาได้ราว 10 ขวบ ก็ต้องออกไปอยู่นอกวัง ในพวกเจ้านายนับว่าเป็นชาววังโดยกำเนิด พวกลูกผู้ดีมีตระกูลคือ พวกราชินิกุลและธิดาข้าราชการ หม่อมราชวงศ์ถือว่าเป็นชาววัง ด้วยการถวายตัว นับอยู่ในชั้นสูงเหมือนกัน โดยผู้ปกครองต้องพาไปฝากไว้ในสำนักผู้ใหญ่ ในพระบรมมหาราชวังเบื้องต้นฝึกหัดมารยาท กิริยา วาจา แล้วเรียนหนังสือและวิชาการเรียนต่าง ๆ เช่น ทำเครื่องแต่งตัว เย็บปักถักร้อย ทำอาหาร และสอนพุทธศาสนาด้วย...”

จะเห็นได้ว่าการศึกษาล่าเรียนของผู้หญิงทั้งเจ้านายราชินิกุลและบุตรหลานข้าราชการในสมัยนั้น สถานที่ที่ดีที่สุดก็คือ การศึกษาใน

ราชสำนักหรือในพระบรมมหาราชวัง แต่การศึกษาในสมัยนั้นไม่ได้เน้นหนักไปทางเล่าเรียนเขียนอ่านหนักไปทางการฝีมือ มารยาท และการพ้อนรำ ถือกันว่าผู้ที่ผ่านการศึกษาจากราชสำนักมาแล้ว จะต้องเป็นผู้ที่มีฝีมือ และความสามารถ สมกับเป็นกุลสตรี แม่แต่ผู้หญิงที่ฝึกหัดพ้อนรำก็ได้รับการยกย่อง อาจได้รับโปรดเกล้าฯ ให้เป็นเจ้าจอมก็มีบ่อยๆ หลายคน เช่น (เรื่องเดียวกัน : 186) เจ้าจอมมารดาทับทิม ได้ฝึกหัดพ้อนรำจนได้เป็นเจ้าจอมในรัชกาลที่ 5 ประสูติพระราชโอรสคือ พระองค์เจ้าจิรประวัติวรเดช พระราชธิดาพระองค์เจ้าประเวศวรสมัยและพระราชโอรสคือ พระองค์เจ้าวุฒิไชยเฉลิมลาภ นอกจากนั้นการส่งบุตรหญิงเข้าเรียนในราชสำนัก สำหรับบรรดาเจ้านายประเทศราชยังเป็นเครื่องหมายของความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์อีกด้วย จึงเป็นที่นิยมกันในขณะนั้น

2. การศึกษาตามแนวใหม่: ระยะเวลาได้รับอิทธิพลจากตะวันตก

เมื่อสยามได้ตั้งหลักแหล่งมั่นคงเป็นปึกแผ่นแล้วมีการติดต่อกับชาวต่างประเทศมากขึ้น ชาวต่างประเทศได้เขามามีบทบาทในประเทศไทย ในรูปของการสร้างความเปลี่ยนแปลงด้านการศึกษา ในราชสำนัก เท่าที่ปรากฏหลักฐานแล้ว เริ่มมีในสมัยอยุธยาในแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ที่รุ่งเรืองมากถึงขนาดส่งราชทูตไปเจริญสัมพันธไมตรี ส่วนในสมัยสุโขทัยปรากฏว่าได้มีชาวต่างประเทศเข้ามาช่วยเหลือในราชสำนักซึ่งมีชาวตะวันตกและไม่ได้อยู่ในรูปของการศึกษาแต่เป็นในรูปของการช่าง เช่น สมัยพ่อขุนรามคำแหงมหาราชได้เชิญช่างจีนมาฝึกหัดการทำเครื่องสังคโลก ในราชสำนักและขยายมาถึงประชาชน

ด้วยสำหรับชาวตะวันตกที่มีบทบาทด้านนี้โดยตรงสามารถแบ่งได้ดังนี้

2.1 บทบาทชาวตะวันตกที่มีต่อการจัดการศึกษาในราชสำนักระหว่าง พ.ศ.1893-2310 : กรุงศรีอยุธยา

ชาวตะวันตกที่เข้ามาในประเทศไทย ได้มีบทบาทในด้านการศึกษาในราชสำนักโดยตรง ในสมัยพระบาทสมเด็จพระนารายณ์มหาราช (พ.ศ.2199-2231) ซึ่งสามารถแบ่งช่วงระยะเวลาได้เป็น 2 กลุ่ม คือ

2.1.1 บทบาทของกลุ่มบาทหลวงนิายโรมันแคทอลิก

ปรากฏตามจดหมายเหตุของพวกมิชชันนารีได้มาตั้งโรงเรียนสอนเพื่อเผยแผ่ศาสนาคริสต์และสอนให้คนทั่วไปรู้หนังสือแล้ว บาทหลวงได้ตั้งโรงเรียนขึ้นเรียกว่า โรงเรียนสามเณร ตั้งขึ้นเพื่อสั่งสอนชาวพื้นเมืองที่ประสงค์จะเข้ารับศีล แต่นอกจากสอนศาสนาแล้วก็ได้อสอนหนังสือและวิชาอื่น ๆ ด้วย ปรากฏว่าสมเด็จพระนารายณ์มหาราชทรงส่งเด็กเป็นจำนวนมากมาเรียนในโรงเรียนของพวกบาทหลวงเพื่อให้รู้ถึงขนบธรรมเนียมของชาวตะวันตก (กระทรวงศึกษาธิการ, 2507 : 4)

2.1.2 บทบาทของคณะทูตและพ่อค้าชาวฝรั่งเศส

ในสมัยของสมเด็จพระนารายณ์มหาราชได้ทรงเจริญสัมพันธไมตรีกับ พระเจ้าหลุยส์ที่ 14 แห่งฝรั่งเศส และคณะทูตของฝรั่งเศสได้มีบทบาทในการนำนักเรียนไทยไปศึกษาต่อในประเทศฝรั่งเศสด้วยจะเห็นได้จากจดหมายเหตุของไทยที่บันทึกไว้โดยออกพระวิสุตรสุนทรราชทูตออกหลวงกลักราชไมตรีอุปทูต และออกขุนศรีวิสารวาจา-ตรีทูต มีถึงมุสูลายี่ ซึ่งได้เป็นผู้คุมกำปั่นความว่า (หอสมุดแห่งชาติ เลขที่ 8/3, 1050 : 1)

“...อัครโนขอให้ท่านช่วยเร่งรัดครูอัน
สั่งสอนเด็กซึ่งอยู่เรียนนั้นให้รู้สันทัด แลจะได้
กลับเข้าไปยังกรุงศรีอยุธยา อันพระมหากษัตราเจ้า
ต้องพระราชประสงค์นั้นแล้วอัครโนขอแก่พระเป็นเจ้า
ให้บำรุงช่วยท่านให้มีบุญให้จำริญสืบไป...”

พิจารณาจากจดหมายเหตุฉบับนี้จะ
เห็นว่าชาวตะวันตกได้มีบทบาทเกี่ยวกับการ
ศึกษาในราชสำนักนานแล้ว และไทยก็ได้
ส่งนักเรียนไปศึกษาในต่างประเทศมาตั้งแต่สมัย
สมเด็จพระนารายณ์มหาราชมาแล้ว แต่การศึกษา
ได้หยุดชะงักไป เพราะไทยเราได้หยุดการติดต่อกับ
ชาวต่างประเทศไปเนื่องจากเหตุการณ์การเมือง
ภายในอาณาจักรในช่วงปลายกรุงศรีอยุธยา
ไม่สงบและนโยบายของผู้นำไม่นิยมชาวต่างประเทศ
เพราะเกรงกระทบต่อความมั่นคงแห่งชาติ

ถึงแม้ว่าไทยจะติดต่อกับชาวยุโรปมาเป็น
เวลานานในสมัยกรุงศรีอยุธยา แต่การศึกษายัง
คงเป็นแบบโบราณอยู่ตามเดิม การถ่ายทอดวิชา
ความรู้ศิลปวิทยาการต่างๆ มีน้อยมากตั้งแต่ปลาย
สมัยกรุงศรีอยุธยาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์
ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก
การติดต่อกับชาวยุโรปขาดหายไป เพราะสภาวะ
สงคราม ครั้นในสมัยรัชกาลที่ 3 จึงได้มีการติดต่อกับ
ชาวยุโรปอีกครั้งเพราะบ้านเมืองสงบขึ้น

2.2 บทบาทชาวตะวันตกที่มีต่อการ จัดการศึกษาในราชสำนักระหว่าง พ.ศ.2367-2411

การติดต่อกับชาวตะวันตกในช่วงระยะ
เวลานี้ (รัชกาลที่ 3 ถึง รัชกาลที่ 4) ทำให้
คนไทยสำนึกได้ว่าการเรียนรู้ภาษาต่างประเทศ
ตลอดจน วิชาความรู้ใหม่ ๆ เป็นสิ่งจำเป็นเพราะ
มหาอำนาจ กำลังขยายอำนาจมาทางเอเชีย
ตะวันออกเฉียงใต้ ทุกที จนถึงสมัยรัชกาลที่ 3
คนไทยได้ตื่นตัวที่จะรับวิทยาการและความรู้จาก
ชาวตะวันตกอีกครั้ง ทำให้ขุนนางไทยแบ่งออก

เป็น 2 พวก พวกหนึ่ง ไม่นิยมตะวันตกเพราะเห็นว่า
ตะวันตกมารุกรานตีประเทศทางตะวันออกไปเป็น
เมืองขึ้นจนเกือบหมด อีกพวกหนึ่งมีความคิดเห็น
ตรงกันข้ามกับพวกแรก เห็นว่าวิชาการทางฝ่าย
ตะวันตกนี้ดี ถ้าได้ติดต่อเล่าเรียนด้วยแล้วก็จะ
ทำให้เกิดประโยชน์แก่บ้านเมืองไทยในภายภาคหน้า
เหตุผลอีก ประการหนึ่งคือ พวกมหาอำนาจ
ตะวันตกได้แผ่ขยายอาณาเขตไปทั่วโลกเมืองไทย
เข้ามาทุกทีถ้าไม่คบกับตะวันตกไว้ก็จะไม่รู้เท่าทัน
ความคิดของตะวันตกและติดตามเหตุการณ์ไม่ทัน
เพราะชาวตะวันตกเข้ามามีบทบาทและอิทธิพล
ในดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้มากยิ่งขึ้น
จนไม่อาจหลีกเลี่ยงได้ นอกจากนี้การคบหา
สมาคมกันก็เป็นการฝึกให้รู้จักพูดภาษาตะวันตก
ไปในตัวโดยเฉพาะอย่างยิ่ง ภาษาอังกฤษซึ่ง
จะเป็นกุญแจไขไปสู่วิทยาการต่างๆ ของประเทศ
มหาอำนาจ ข้าราชการสำคัญที่พอใจในการคบหา
สมาคมกับชาวตะวันตกในครั้งนั้น คือ สมเด็จ
เจ้าฟ้าจุฑามณี (พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้า-
เจ้าอยู่หัว) กรมหมื่นวงศาธิราชสนิท หลวงสิทธิ-
นายเวร (ช่วง บุนนาค) พระยากระสาปณกิจโกศล
(โหมด อมาตยกุล) หม่อมราโชทัย (ม.ร.ว.กระต่าย
อิสรานุรักษ์ อยุธยา) (ปิยนารถ บุนนาค, 2520 :
130) เจ้าฟ้ามงกุฎซึ่งกำลังผนวชอยู่ก็สนพระทัย
ในการสมาคมกับชาวต่างประเทศมาก ได้ทรง
ศึกษาภาษาอังกฤษจนแตกฉาน และวิทยาการอื่นๆ
อีกหลายแขนงและบทบาทชาวตะวันตกที่เข้ามา
ในช่วงระยะนี้มีอยู่หลายกลุ่มด้วยกัน อาทิ

2.2.1 บทบาทของกลุ่มบาทหลวง นิกายโรมันแคทอลิก

โดยสังฆราชปาลเลอกัวซ์ (Pallegoix) เป็นบาทหลวงอัครมุขีการวัดคอนซังชัน
เข้ามาถึงเมืองไทยเมื่อวันที่ 2 กุมภาพันธ์ พ.ศ.2373
สังฆราชองค์นี้มีบทบาทในการ สอนภาษาอังกฤษ
และภาษาลาตินให้รัชกาลที่ 4 ทำให้รัชกาลที่ 4

ทรงคุ้นเคยกับท่านสังฆราช ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญประการหนึ่งที่ช่วยให้ทรงประกอบพระราชกรณียกิจเกี่ยวกับกิจการบ้านเมืองไทย โดยเฉพาะการเจรจาความเมืองกับประเทศฝรั่งเศสได้บรรลุตามพระราชประสงค์ (จจร สุขพานิช, 2500 : 99) จะเห็นได้จากหนังสือจดหมายเหตุฝรั่งเศสโบราณ ฉบับโรงพิมพ์ครุสมิท ไคกลาวไวว้า (สมบัติพลายนอย, 2516 : 53)

“...ข้าพเจ้าสังฆราชฝรั่งเศสชื่อ ยางปาเลอแก้ว ปิชอบ ซึ่งเข้ามาอยู่ในกรุงรัตนโกสินทร์ มหินทรายุธยา ณ ประเทศบางกอกสยามในครั้งแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งเป็นพระเจ้าแผ่นดินในรัชกาลที่ 3 กรุงเทพฯ อยู่ตลอดมาจนถึงแผ่นดิน ในสมัยรัชกาลที่ 4 กรุงเทพฯ ในครั้งนั้นท่านมีพระราชโองการโปรดเกล้าให้ข้าพเจ้าออกไปเป็นล่ามตามทูตานุทูตสยามซึ่งเจริญพระราชสาสน์ออกไปเจริญทางพระราชไมตรีกับพระเจ้าแผ่นดินฝรั่งเศส ณ กรุงปารีสครั้งนั้นข้าพเจ้ารวบรวมจดหมายเหตุโบราณในประเทศยุโรปหลายชาติรวบรวมมาถวายพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว...”

จะเห็นได้ว่าสังฆราชปาเลอแก้วมีบทบาทสำคัญต่อการศึกษาภาษาอังกฤษของรัชกาลที่ 4 มาก ทำให้รัชกาลที่ 4 ใช้ประโยชน์จากการเรียนภาษาอังกฤษและภาษาละติน เป็นแนวทางในการศึกษาวิทยาการด้านอื่น ๆ ซึ่งเป็นประโยชน์ต่อประเทศชาติต่อไป

2.2.2 บทบาทของกลุ่มมิชชันนารี นิกายโปรเตสแตนต์ มีดังนี้

2.2.2.1 บทบาทของกลุ่มมิชชันนารีระหว่าง พ.ศ. 2367-2394 เป็นมิชชันนารีชาวอเมริกันได้เข้ามาในประเทศไทยเป็นครั้งแรกในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว นับเป็นเหตุการณ์ที่สำคัญอย่างหนึ่ง

เพราะบรรดามิชชันนารีอเมริกันไม่ได้มุ่งสอนศาสนาเพียงอย่างเดียว หากได้แต่นำความรู้ ความคิด และวิทยาการ ใหม่ของชาวตะวันตกเข้ามาเผยแพร่ในหมู่ชาวไทย ด้วย เช่น การพิมพ์ การแพทย์ การศึกษา วิทยาศาสตร์ ซึ่งวิทยาการเหล่านี้ ยังไม่เคยเป็นที่รู้จักในบ้านเมืองไทยมาก่อนเลย ดังนั้นการที่มิชชันนารีอเมริกันเข้ามาครั้งนั้นทำให้มีการเปลี่ยนแปลงอย่างมากเกิดขึ้นแก่ประเทศไทยในเวลาต่อมาและล้วนแต่เป็นประโยชน์ทางการศึกษาแก่ประเทศไทยมาก

การที่มิชชันนารีอเมริกันเข้ามามีบทบาทในเมืองไทยในเวลานั้น ทำให้คนไทยกลุ่มหนึ่งซึ่งมีความคิดก้าวหน้า เห็นความจำเป็นจะต้องเรียนรู้ภาษาอังกฤษเพื่อจะได้ติดต่อกับต่างประเทศ มิชชันนารี เป็นผู้ที่ได้รับการศึกษามาอย่างดีจึงกลายเป็นครูสอนวิชาการใหม่ ๆ ให้กับคนไทย บุคคลสำคัญที่สนใจศึกษาวิชาการจากพวกมิชชันนารี ก็คือ กลุ่มเดียวกับที่สนใจคบหาสมาคมกับชาวตะวันตกในขณะนั้น เช่น สมเด็จเจ้าฟ้ามงกุฎ สมเด็จพระเจ้าฟ้ามงกุฎ นายช่วง บุนนาค ฯลฯ ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นบุคคลที่ต้องติดต่อกับชาวต่างประเทศเสมอ

มิชชันนารีอเมริกันมีบทบาทในการสอนภาษาอังกฤษ และวิทยาการใหม่ ๆ ให้กับพระราชวงศ์ไทย คือ พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว และรัชกาลที่ 4 ซึ่งจากการศึกษาภาษาอังกฤษและวิทยาการใหม่ ๆ จากพวกมิชชันนารี ทำให้ทั้ง 2 พระองค์ได้เปลี่ยนแปลงประเทศให้ก้าวหน้าทันสมัยตามแบบตะวันตกในเวลาต่อมา

พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ศึกษาหาความรู้ภาษาอังกฤษและวิทยาการใหม่ ๆ จากพวกมิชชันนารีจึงมีความสามารถศึกษาหาความรู้ด้วยพระองค์เอง ทำให้บรรดาชาวต่างประเทศที่มาพบเห็นเกิดความเลื่อมใสศรัทธา

จะเห็นได้ว่าจากบันทึกของเซอร์ยอนเบาริง (เซอร์สุซพานิช, 2500 : 75) ได้พรรณนาตอนเขาเผ่าวังหน่าและจากบันทึกของหมอบรัดเลย์ซึ่งบันทึกเกี่ยวกับพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวว่าพระองค์ได้รับอิทธิพลจากพวกมิชชันนารีและชาวต่างประเทศอื่น ๆ มาก ซึ่งพระองค์ได้แสดงออกโดยการตกแต่งพระราชวังตามแบบชาวตะวันตก และนิยมขนบธรรมเนียมตามอย่างชาวตะวันตก ในการเสวยพระกระยาหารทรงใช้มีดและช้อนส้อมและในที่ประทับของพระองค์ก็จะมีห้องสมุดซึ่งคัดลอกหนังสือดี ๆ ไว้รวมทั้งตัวอย่างอาวุธ เครื่องจักรกล และเรือไฟขนาดย่อมอย่างพร้อมมูล แสดงถึงความสนพระทัยในวิทยาการแบบตะวันตกมาก

จะเห็นได้ว่าชาวต่างประเทศได้มีบทบาทในการเปลี่ยนแปลงความนิยมของพระองค์ให้เป็นแบบตะวันตก นอกจากนี้ชาวต่างประเทศยังมีบทบาทในการสอนภาษาอังกฤษจนกระทั่งพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าทรงเชี่ยวชาญในภาษาต่างประเทศ มีหลักฐานของชาวต่างชาติคือเซอร์ยอนเบาริงที่แสดงให้เห็นว่าพระองค์ทรงได้รับอิทธิพลจากชาวต่างประเทศในด้านการศึกษารายต่างประเทศมากมาย (เรื่องเดียวกัน : 83-84)

“...เย็นวันนี้ฉันกำลังนั่งเรียน หนังสือไทยเงียบ ๆ อยู่ในห้องแต่เพียงผู้เดียว ก็ได้ยินเสียงฝรั่งร้องทักมาจากกระเบื้องหน้าบ้านว่า “Hallo Doctor! How do you do?” ฉันลุกขึ้นไปดูอยากรู้ว่าคนอังกฤษที่ไหนที่มาแสดงเป็นกันเองกับฉันเช่นนี้ ก็เลยไปเห็นชายหนุ่มคนหนึ่งรูปร่างสันทัด แต่ผิวคล้ำแดงกายด้วยชุดนายทหารเรืออังกฤษใหม่เอี่ยม ห้อยกระบี่คาดทอง ยืนท่าทางผึ่งผายอยู่ที่กระเบื้องหน้าบ้าน ฉันเดินเข้าไปหาและกล่าวคำปฏิสันถาร แต่นายทหารเรือผู้นี้กลับหัวเราะลั่นด้วยความชอบใจ ฉันจึงจำได้ว่า มิใช่

คนอังกฤษใครอื่นเลย ที่แท้คือเจ้าฟ้าน้อย (เจ้าฟ้าจุฑามณี – พระปิ่นเกล้า) นั่นเอง...”

จากหลักฐานที่ยกขึ้นมากล่าวนี้พอทำให้ทราบได้ว่าชาวต่างประเทศ โดยเฉพาะมิชชันนารีอเมริกันมีบทบาทในการสอนภาษาแก่พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวมากจนกระทั่งมีความชำนาญด้านภาษาอังกฤษอันเป็นหนทางในการศึกษาวิทยาการอื่น ๆ จากตะวันตกอีกตามมานอกจากนี้ มิชชันนารีอเมริกันได้มีบทบาทในการสอนภาษาต่างประเทศและวิทยาการใหม่ๆ ตามแบบแผนชาวตะวันตก ซึ่งจะต้องเริ่มเรียนภาษาอังกฤษก่อน พระองค์ทรงเห็นความสำคัญของการเรียนภาษาอังกฤษมาก กรมพระยาดำรงราชานุภาพได้เล่าเรื่องนี้ไว้ว่า (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ, 2514 : 95-96)

“...เหตุที่รัชกาลที่ 4 ทรงศึกษาภาษาอังกฤษพิเคราะห์ใน เรื่องพงศาวดารสอให้เห็นว่าน่าจะเป็นเพราะทรงปรารถนากิจการบ้านเมืองตั้งแต่จีนรบแพ้อังกฤษต้องทำหนังสือสัญญายอมให้อังกฤษกับฝรั่งต่างชาติเข้าไปมีอำนาจในเมืองจีนเมื่อ พ.ศ.2385 เวลานั้นไทยโดยมากเชื่อตามคำพวกจีน กล่าวว่า แพ้สงครามไม่ทันเตรียมตัวแต่รัชกาลที่ 4 ทรงพระราชดำริว่าถึงคราวโลกวิสัยจะเกิดการเปลี่ยนแปลงด้วยฝรั่งมีอำนาจขึ้นทางตะวันออกนี้ และประเทศสยาม อาจจะมีการเกี่ยวข้องกับฝรั่งยิ่งขึ้นในวันหน้า...”

ดังนั้น ความรู้ในภาษาอังกฤษที่รัชกาลที่ 4 ทรงศึกษานั้นนับได้ว่าเป็นกุญแจสำคัญเปิดประตูไปสู่ความรู้ในวิชาอื่น ๆ โดยเฉพาะการติดตามข่าวสาร เหตุการณ์บ้านเมืองและเตรียมการรับมือกับชาวตะวันตกที่จะเขามาสยาม ณ เวลาต่อมาได้ทันการณ์

มิชชันนารีอเมริกันที่มีบทบาทต่อรัชกาลที่ 4 อีกคนหนึ่ง คือ ศาสนาจารย์เจสส์ คาสเวล (Jesse Caswell) ซึ่งเป็นมิชชันนารี ที่มีอิทธิพลที่สุดในการถวายนการสอนภาษาอังกฤษ ขณะที่รัชกาลที่ 4 ทรงผนวชอยู่ที่วัดบวรนิเวศนานถึงหนึ่งปีหกเดือน เพราะในระหว่างที่คาสเวล ได้ถวายนการสอนภาษาอังกฤษแก่รัชกาลที่ 4 พระองค์ได้ทรงให้คำจ้างเป็นการตอบแทนแก่คาสเวล แต่เขาไม่ยอมรับ โดยคาสเวลขอแลกกับการสอนศาสนา ซึ่งรัชกาลที่ 4 ได้ทรงอนุญาตให้คาสเวลใช้ห้องแห่งหนึ่งในวัดเป็นที่ประกาศศาสนาคริสต์นิกายและแจกใบปลิวและยังทรงอนุญาต ให้พระสงฆ์ในวัดมาฟังการประกาศ ถ้าใครอยากจะฟัง การอนุญาตให้พวกหมอสอนศาสนาเผยแผ่ศาสนาของตน เพื่อเป็นการแลกเปลี่ยนความรู้ภาษาอังกฤษตามจุดหมายเหตุของคาสเวลบันทึก เกี่ยวกับเรื่องนี้ไว้ว่า (จรสุขพานิช, 2500 : 80)

“...มิถุนายน 14 (1845) ฉันได้รับพระราชหัตถเลขาจากเจ้าฟ้าใหญ่ทรงพระราชทานห้องในเขตวัดให้ฉันสอนศาสนาและแจกหนังสือ โดยมีเงื่อนไข ฉันต้องถวายนภาษาอังกฤษแด่พระองค์ท่านเป็นการตอบแทน...”

การที่รัชกาลที่ 4 ทรงอนุญาตให้สอนศาสนาคริสต์นิกายในวัดซึ่งเป็นวัดทางศาสนาพุทธ และพระองค์ก็เป็นผู้ที่เคร่งครัดต่อศาสนาพุทธมาก การที่ทรงยอมเช่นนี้ พิจารณาได้ว่า พระองค์ทรงมุ่งหวังวิทยาการและผลประโยชน์ที่จะได้รับจากพวกมิชชันนารีอเมริกันมากและทรงมีพระราชดำริว่าศาสนาคริสต์คงไม่มีอิทธิพลมากพอที่จะเปลี่ยนให้คนไทยเขาริได้ โดยเฉพาะเมื่อประกาศศาสนาในวัดไทยอันเป็นเขตแดนของพุทธที่เคร่งครัด ซึ่งเห็นได้ชัดเจนจากพระราชหัตถเลขาของพระองค์ว่า (กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.4. 1ก/1, 2392 : 1)

“...แสงสว่างแห่งความรู้ คือ วิทยาศาสตร์อันมหัศจรรย์ได้เกิดขึ้นในยุโรป ดังนั้น คฤสศศาสนาจึงเป็นลัทธิที่นับถือของชาวยุโรปมาจนทุกวันนี้เราติดต่อกับมิตรชาวอังกฤษ และอเมริกันนั้นก็เพื่อความรู้ในทางวิทยาศาสตร์ และศิลปศาสตร์หาใช่ติดต่อกเพราะถิ่นมอัครรอยใจในศาสนาสามัญนั้นไม่...”

ผลดังกล่าวทำให้มิชชันนารีอเมริกันมีความซาบซึ้งในการที่รัชกาลที่ 4 ได้ถวายห้องในวัดบวรนิเวศวิหารให้สำหรับสอนศาสนาและพระองค์ยังไม่กีดกันในการสอนศาสนาอีกด้วย ซึ่งก็เป็นผลดีสะท้อนกลับมาถึงรัชกาลที่ 4 เพราะมิชชันนารีอเมริกันได้ถ่ายทอดวิทยาการต่าง ๆ อย่างเต็มใจเต็มความสามารถ จะเห็นได้ว่ามิชชันนารีอเมริกันโดยเฉพาะหมอคาสเวลมีบทบาทมากจากบันทึกของเขาลงวันที่ 1 กรกฎาคม ค.ศ. 1845 ได้กล่าวถึงหน้าที่ภารกิจการสอนของเขาว่า (George Haws Feltus, 2504 : 21)

“...วันนี้เริ่มต้นสอนภาษาอังกฤษแก่เจ้าฟ้าที่วัด ข้าพเจ้าสอนตั้งแต่ 9.00-10.00 น. ในชั้นเรียนมี 15 คน 1 ใน 3 เป็นพระสงฆ์ที่เหลือเป็นชาวบ้านธรรมดา ข้าพเจ้าต้องสอนในวันจันทร์ อังคาร พฤหัส และวันศุกร์...”

รัชกาลที่ 4 เป็นพระเจ้าแผ่นดินพระองค์แรกที่ทรงใฝ่พระทัยศึกษาเล่าเรียนภาษาอังกฤษจนชำนาญ และเมื่อเสด็จขึ้นครองราชย์ก็ปรากฏว่าความรู้ภาษาอังกฤษที่ได้รับจากชาวต่างประเทศได้อำนวยประโยชน์แก่การเจริญสัมพันธไมตรีกับต่างประเทศและสามารถรักษาเอกราชไว้ได้ประการหนึ่งด้วย พระองค์ทรงตระหนักดีว่าเมื่อพระราชโอรสของพระองค์เจริญพระชนมายุขึ้น หลายพระองค์คงจะได้ทรงเข้ารับราชการในตำแหน่งที่สำคัญ ๆ ดังนั้น จึงมีพระราชประสงค์ที่จะให้พระราชโอรส ได้ทรงรับ

การศึกษาแบบแผนใหม่ พระองค์ทรงเล็งเห็นความจำเป็นที่พระราชโอรสทุกพระองค์จะต้องทรงศึกษาภาษาอังกฤษตั้งแต่ทรงพระเยาว์ การที่รัชกาลที่ 4 ทรงส่งเสริมให้มีการศึกษาภาษาอังกฤษด้วยทรงพระราชดำริว่า การรู้ภาษาอังกฤษเป็นหนทางนำไปสู่ความเข้าใจในวิชาการของประเทศตะวันตก การเรียนรู้ภาษาและรับอารยธรรมตะวันตกจากพวกมิชชันนารีอเมริกันนับเป็นจุดเริ่มต้นที่มีคุณค่า การเล่าเรียนภาษาอังกฤษเป็นเรื่องเกิดใหม่ เริ่มเล่าเรียนกันอย่างไม่เป็นทางการในสมัยรัชกาลที่ 3 และมีการไหวตัวเล่าเรียนกันอย่างเป็นทางการในสมัยรัชกาลที่ 4 โดยเริ่มจากในราชสำนักก่อน นับว่าเป็นจุดเริ่มต้นของการพัฒนาการศึกษาในราชสำนักให้มีความทันสมัยและเป็นสากลตั้งแต่นั้นมา

2.2.2.2 บทบาทของกลุ่มมิชชันนารี ระหว่าง พ.ศ.2394-2411 เมื่อพระราชโอรสได้ศึกษาภาษาอังกฤษแล้ว รัชกาลที่ 4 ทรงโปรดให้กลุ่มมิชชันนารีส่งสตรีในคณะมิชชันนารีไปสอนภาษาอังกฤษแก่พระราชธิดาและพวกสตรีในวังหลวงในลำดับต่อมาซึ่ง ดร.เฮาส์ (Haws) ได้จดบันทึกเกี่ยวกับเรื่องนี้ไว้เมื่อวันที่ 13 สิงหาคม พ.ศ.2394 ว่า (Ibid : 66-67)

“...ดร.บัตต์เลย์ และมร.โจน ได้รับหนังสือจากเลขานุการแห่งพระบรมมหาราชวังมีความว่า ในหลวงทรงทราบจากพระยาสุริยวงศ์และพระนายไวยว่า ภริยาของพวกมิชชันนารียินยอมที่จะไปทำการสอนภาษาอังกฤษให้แก่พวกสาวสนม และนางกำนัลโดยผลัดเปลี่ยนกัน ดร.บัตต์เลย์ ได้ตอบไปว่า พวกสตรีมิชชันนารีได้จัดตั้งเป็นคณะกรรมการเพื่อดำเนินงานในเรื่องนี้แล้วและพร้อมที่จะดำเนินการได้ พอรุ่งขึ้นก็มีผู้มาตามให้ ดร.บัตต์เลย์ ไปที่สำนักทำเนียบอักษรมหาเสนาบดีคนใหม่ และได้รับคำบอกว่

ในหลวงทรงปรารถนาจะให้การสอนภาษาอังกฤษแก่พวกชาววังเริ่มต้นในวันนี้ เพราะโหรบอกว่า เป็นฤกษ์ดี...”

สตรีมิชชันนารีที่ทำหน้าที่สอนคือ มิสซิส ดี บี บรัดเลย์ (Mrs.D.B.Bradley) มิสซิส สตีเฟน มัตตูน (Mrs.Stephen Matthun) และ มิสซิส เจ ซี โจน (Mrs.J.C.Jone) ได้สอนอาทิตย์ละ 6 วัน ทั้ง 3 คนเปลี่ยนเวรกันสอนอาทิตย์ละ 2 วัน นับเป็นการเริ่มครั้งแรกไม่มีที่ไหนในโลกที่คณะมิชชันนารีได้ทำการสอนในพระราชวังของพระมหากษัตริย์ (เคนเนท อี แวลส์, 2501 : 30) ดร.เฮาส์ถือว่าการสอนหนังสือชาววังนี้เป็นงานในการศึกษาชาววังเป็นครั้งแรกในต่างประเทศ และเป็นงานชิ้นแรกของงานประเภทนี้ที่ทำก่อนในประเทศอินเดีย 5-6 ปี จำนวนนักเรียนในตอนแรกทวีขึ้นอย่างรวดเร็วมากมีราว 25-30 คน แต่ภายหลังที่ความนิยมหมดไป สตรีหลายคนไม่มาเรียน มีเพียง 2-3 คน ที่สนใจพยายามเรียนจนถึงที่สุด และได้เชิญครูไปยังห้องพักส่วนตัวของคนเพื่อต้องการเรียน การสนทนาให้คล่องแคล่วยิ่งขึ้น (George Haws Feltus, 2504 : 68) กล่าวได้ว่าจุดนี้เป็นการเริ่มต้นให้การศึกษาศตรีชาววังอย่างเป็นทางการแต่ค่านิยม ที่ผู้หญิงยังไม่จำเป็นต้องเรียนหนังสือยังคงมีอยู่จึงทำให้มีผู้เรียนลดลงในเวลาต่อมา

กลุ่มสตรีมิชชันนารีได้ทำการสอนสตรีชาววังติดต่อกันมาเป็นเวลานานกว่า 3 ปี ต่อมาได้ถูกห้ามโดยกระทันหันไม่ให้เข้าไปในวัง และไม่มีคำอธิบายชี้แจงถึงเหตุผลบางคนสันนิษฐานว่า พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงกริ้วในเรื่อง อิทธิพลทางศาสนาแต่บันทึกประจำวันของ ดร.เฮาส์ (2504 : 69) ได้อธิบายเหตุผลไว้อย่าง น่าพิจารณาว่า

“...การที่มีการเปลี่ยนแปลงนี้เป็นเพราะ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงกริ้ว

มิชชันนารี เพราะเหตุที่มีจดหมายฉบับหนึ่งคำหิ
ติเตียนพระนิสัยของพระองค์ ซึ่งปรากฏตีพิมพ์
ในหนังสือฉบับหนึ่งในเมืองสิงคโปร์และพระองค์
ทรงหาว่ามิชชันนารีคนหนึ่งเป็นคนเขียนจดหมาย
คำหิพระองค์...”

แต่มีบางเล่มที่กล่าวว่าการที่รัชกาลที่ 4
ทรงห้ามมิให้พวกมิชชันนารีเขาไปสอนในพระบรม
มหาราชวังนั้น เป็นเพราะพวกเขาไม่ได้ทำตาม
ที่พระองค์ทรงมีพระประสงค์ คือ ทรงให้สอน
ภาษาอังกฤษเพียงอย่างเดียว แต่พวกมิชชันนารีได้
ทำเกินกว่าข้อกำหนด เช่น มีการสอนศาสนา
คริสต์ และกล่าวร้ายเรื่องส่วนพระองค์ด้วย
การประณามเรื่อง การมีมเหสีหลายพระองค์ว่าเป็น
ความชั่วร้ายกตัญญูทางเพศรวมทั้งบางคนแทรกแซง
ด้านการเมือง การปกครอง (W.S.Bristowe, 1976 :
21-22) ซึ่งการกระทำดังกล่าวเช่นนั้น ทำให้
มิชชันนารีหมดบทบาทในด้านการสอนลงทันที

2.2.3 บทบาทของครูชาว

ตะวันตกที่จ้างมาสอนโดยตรง เมื่อรัชกาลที่ 4 ทรง
ห้ามพวกมิชชันนารีมาสอนในพระบรมมหาราชวัง
ต่อมาพระองค์ได้ติดต่อนายตันกิมจิง (Tan Kim
Ching) ให้ติดต่อไปยังมิสเตอร์ จอห์น อาดัมสัน
(John Adamson) ผู้จัดการบริษัทบอร์เนียวที่
สิงคโปร์ ซึ่งต่อมาภายหลังได้พระราชทาน
บรรดาศักดิ์แก่นายตันกิมจิง เป็นหลวงจีน
วิสัยสยาม ในการแต่งตั้งเป็นกงสุลสยามประจำ
ฮ่องกง เมื่อวันที่ 6 มกราคม พ.ศ.2408 ให้ว่าจ้าง
ครูจากสิงคโปร์มาสอนภาษาอังกฤษ คือนาง
แอนนา ลีโอโนเวนส์ (Mrs. Anna Harriet
Leonowens) นางได้เข้ามาเมืองไทยและได้เข้าเฝ้า
รัชกาลที่ 4 ในวันที่ 3 เมษายน พ.ศ.2405 รัชกาลที่ 4
ได้มีรับสั่งเป็นภาษาอังกฤษแก่นางว่า (สมบัติ
พลายน้อย, 2516 : 42) “เรามีลูก 67 คน เธอจะต้อง
อบรมสั่งสอนลูกเหล่านี้ เพื่อเราเช่นเดียว

กับภรรยาของเราหลายคนที่ยากเรียนรู้ภาษา
อังกฤษ” รัชกาลที่ 4 ได้ตกลงกับนางแอนนาไว้ว่า
ต้องไม่สอนให้พระราชโอรส และพระราชธิดา
เลื่อมใสในศาสนาคริสต์เหมือนหมอสอน
ศาสนาชาวอเมริกัน จะเห็นได้จากคำกล่าวของ
พระองค์ที่ว่า (W.S.Bristowe, 1976 : 22)

“...เรามีความหวังว่าในการทำการสอน
การศึกษาให้กับเราและลูก ๆ ของเราผู้ซึ่งภาษา
อังกฤษเรียกว่าผู้ที่อยู่ในดินแดนที่มีดมน ท่านจะ
พยายามทำดีที่สุดเพื่อความรู้ทางด้านภาษาอังกฤษ
วิทยาศาสตร์ และวรรณคดี แต่ไม่ใช่เพื่อเปลี่ยน
เป็นศาสนาคริสต์...”

พระราชดำรัสดังกล่าว อันเป็นข้อตกลง
ตามขอบเขตของงานที่ว่าจ้างนางแอนนาให้สอน
หนังสือ วันแรกที่นางแอนนาเริ่มสอนในพระบรม
มหาราชวัง รัชกาลที่ 4 ก็ได้จัดให้มีการทำพิธีทาง
ศาสนาโดย นิมนต์พระสงฆ์มาสวดเป็นมงคล
นางแอนนา ได้เล่าไว้ในหนังสือของนางว่า (Anna
Leonowens, 1954 : 67-68)

“...เจ้าฟ้าหญิง เจ้าฟ้าชาย ลูกศิษย์ของ
เรา เจ้าฟ้าหญิง Ying You Wahlack ผู้อาวุโสกว่า
เขามาหมอบกราบและคนอื่น ๆ ก็ทำตามอย่าง
หล่อน...กษัตริย์ได้ตอบว่า ๆ ที่ศีรษะหล่อนและ
ตรัสว่า “ครูสอนภาษาอังกฤษ” หล่อนตอบรับ
เจียบ ๆ ตามแบบของหล่อนจับมือทั้งสองข้าง
ของฉันและโค้งคำนับและไปแตะกับหน้าผากของ
หล่อน...กษัตริย์ทรงตรัสอย่างสั้น ๆ ว่า ลูกรักที่นี่
เป็นโรงเรียนภาษาอังกฤษ ซึ่งจะต้องเรียน และ
สังเกตวิธีภาษาอังกฤษเกี่ยวกับคำทักทายที่อยู่
การสนทนาและมารยาท...”

นับว่าเป็นการเริ่มต้นเรียนหนังสือตาม
ประเพณีไทย ที่มีการทำพิธีทางศาสนาประกอบ
ด้วย เพื่อเป็นสิริมงคลแม้ว่าจะเรียนเป็นภาษา
อังกฤษก็ตาม การสอนหนังสือในครั้งนั้นได้แบ่ง

ออกเป็นสองผลัดคือ ผลัดเช้า สอนบรรดาพระราชโอรสและราชธิดาซึ่งมีพระชนมายุระหว่าง 5-11 พรรษา มีพระองค์เจ้าหญิงยิ่งเยาวลักษณ์ธรรมาศ ซึ่งเป็พระราชธิดาองค์แรกในรัชกาลที่ 4 และ เป็นองค์ที่ 1 ในเจ้าจอมมารดาแพ มีพระชนมายุได้ 11 พรรษา เจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ตอนนั้นมีพระชนมายุ 10 พรรษาที่พระชนมายุน้อยที่สุด คือ เจ้าฟ้าจันทรมณฑล-โสภณภควดี มีพระชนมายุเพียง 5 พรรษา ส่วนภาคบ่ายนั้นสอนบรรดาเจ้าจอมมารดาและเจ้าจอมที่ยังสาวทั่วไป ใ้เวลาสอนวันละ 3 ชั่วโมง (สมบัติพลายน้อย, 2516 : 44) เป็นการจัดแบ่งเวลาสอนและแบ่งกลุ่มผู้เรียนอย่างเป็นระบบและเป็นทางการในขณะนั้น

กล่าวได้ว่านางแอนนา ลีโอโนเวนส์ได้มีบทบาทสำคัญในการสอนภาษาอังกฤษพระราชโอรส พระราชธิดาและเจ้าจอมมารดามาก ซึ่งนางมีส่วนอยู่มาก ในการปลูกฝังความคิดใหม่ๆ ของทางตะวันตกแก่บรรดาผู้ที่เป็ลูกศิษย์ของนาง เช่น เจ้าจอมมารดาซอนกลัน ได้รับอิทธิพลในการสอนภาษาอังกฤษของนางแอนนาจนกระทั่งสามารถแปลหนังสือภาษาอังกฤษเป็นภาษาไทยได้เป็นหนังสือเกี่ยวกับการเลิกลาของชาวอเมริกันตัวนางแอนนาเป็นผู้มีบทบาทและผลกระทบต่อสังคมไทยอยู่มาก จากการที่นางเข้ามาอยู่ในราชสำนักเป็นเวลาหลายปี นางได้พบเห็นเหตุการณ์ และลักษณะของสังคมไทยที่มีข้าทาส บ่าวไพร่ นางได้ใช้ความรู้สึกรักนึกคิดของชาวตะวันตกมาเทียบกับสภาพของสังคมไทย ซึ่งนางมองว่าด้อยกว่าสังคมตะวันตก นางจึงได้พยายามสอนและปลูกฝังให้ลูกศิษย์มีความเห็นว่าเรื่องทาสเป็นสิ่งที่เลวร้าย นางแอนนาเคยเล่าไว้ในหนังสือที่นางเขียนขึ้นว่า (Anna Leonowens, 1954 : 238)

“...เจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ได้ตรัสกับนางเสมอ ถึงความทารุณโหดร้ายของทาสที่ได้รับและจะช่วยเหลือ พวกนี้ถ้าพระองค์สามารถทำได้...”

จากข้อความที่นางแอนนากล่าวนี้อาจจะกล่าวเกินความจริงไปหรือกล่าวด้วยทรรศนะของนางเอง เพราะเจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ก่อนหน้าที่จะศึกษาภาษาอังกฤษกับนางแอนนาก็ทรงทราบสภาพความเป็นไปที่สังคมไทยได้รับกระทบมาจากตะวันตกแล้ว จึงเป็นการมองของคนต่างวัฒนธรรมกัน นอกจากนี้นางยังต้องทำหน้าที่ช่วยแปลหนังสือให้รัชกาลที่ 4 ที่เกี่ยวกับกิจการต่าง ๆ เช่น การติดต่อกับต่างประเทศในด้านการเมืองและการทูต (Ibid : 226) นางปฏิบัติหน้าที่อยู่ 5 ปีเศษ หลังจากที่นางแอนนาออกจากประเทศไทยไปเมื่อวันที่ 5 กรกฎาคม พ.ศ. 2410 รัชกาลที่ 4 ได้ทรงจ้างหมอจันดเลย์ (John H. Chandley) ชาวอเมริกันซึ่งเป็นผู้ที่มีอิทธิพลในการสอนภาษาอังกฤษแก่รัชกาลที่ 5 มาก จนพระองค์มีความชำนาญขึ้นในทางภาษาต่างประเทศและนำมาซึ่งโลกทัศน์ในการพัฒนาประเทศในรัชสมัยของพระองค์ต่อมา

2.2.4 บทบาทชาวตะวันตกอื่น ๆ ที่เข้ามาอยู่ในประเทศไทย เช่น มีสรีด (Mrs. Read) ได้แนะนำการสอนหนังสือแก่เด็กไทยต่อเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ว่า (หอสมุดแห่งชาติ, 1225 : 1)

“...การที่ทำให้เมืองไทยเจริญอย่างอารยธรรมประเทศก็ต้องจัดให้มีการศึกษา และทุกวันนี้เมืองไทยมีเรื่องเกี่ยวข้องกับยุโรปมาก ดังนั้น การที่จะจัดการศึกษาให้กับเด็กไทยจึงเป็นสิ่งที่เหมาะสมมาก ได้แนะนำเด็กที่อายุ 10 ขวบ เมื่อจบการศึกษาแล้วควรให้ไปอยู่ในโรงเรียนที่มีครูชาวยุโรปมาสอนวิชาต่าง ๆ เช่น

ภาษาอังกฤษ ฝรั่งเศส จีน มลายู เลข พงศาวดาร ภูมิศาสตร์ และเมื่อเรียนรู้วิชาเหล่านี้แล้วก็จะเป็นแนวทางให้ได้อีกศึกษาวิชาที่สูงขึ้นไปเช่น วิชาปรัชญา เคมี ฯลฯ วิชาเหล่านี้ควรหาครูมาจากยุโรป และครูต้องเรียนภาษาไทยให้เข้าใจก่อนจึงจะสามารถสอนได้...”

จะเห็นว่าจากการที่มีสรีดได้แนะนำการศึกษาไว้ในสมัยรัชกาลที่ 4 นั้นเป็นคำแนะนำที่น่าสนใจมาก ในวิธีการ ขั้นตอน ว่าควรจะเรียนวิชาต่าง ๆ ที่เป็นขั้นต้นแล้วจึงจะเรียนรู้ขั้นสูงต่อไป จากการจ้างชาวยุโรปมาช่วยสอน ซึ่งก็คือให้ชาวยุโรปเข้ามามีบทบาทจัดการสอนในราชสำนักนั่นเอง อีกทั้งให้ครูซึ่งเป็นชาวต่างชาติจำเป็นต้องรู้ภาษาไทยด้วย เพื่อประโยชน์ในการเรียนการสอนซึ่งกันและกัน นับว่าเป็นนโยบายที่มีต้องการให้ไทยเป็นฝ่ายรับวัฒนธรรมตะวันตกเพียงอย่างเดียวแต่ให้เป็นการแลกเปลี่ยนเรียนรู้กัน

จากการที่รัชกาลที่ 4 ได้ทรงว่าจ้างชาวตะวันตกมาสอนพระราชโอรส และพระราชธิดาในพระบรมมหาราชวังนั้น เป็นการปูพื้นฐานให้ในสมัยรัชกาลที่ 5 ได้ทรงว่าจ้างชาวต่างประเทศมากขึ้นมาจัดการศึกษาและตั้งโรงเรียนสอนภาษาต่างประเทศขึ้นในพระบรมมหาราชวัง ซึ่งได้แบบอย่างจากสมัยรัชกาลที่ 4 และจากการที่รัชกาลที่ 5 ได้พบเห็นมาและทรงได้รับการศึกษามาด้วยพระองค์เอง ย่อมจะทรงมองเห็นประโยชน์และแนวทางของการศึกษาภาษาต่างประเทศจากชาวต่างประเทศโดยตรงได้มากขึ้น

บทสรุป

การจัดการศึกษาในราชสำนักก่อนสมัยรัชกาลที่ 5 จะเห็นได้ว่าแนวทางในการจัดการศึกษานั้นมีแบบอย่างที่คล้ายคลึงกันตั้งแต่สมัย

อยุธยามาแล้ว แต่มาเปลี่ยนแปลงในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น เมื่อมหาอำนาจตะวันตกเข้ามามีอิทธิพลแถบเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และบรรดาชาวต่างประเทศก็ได้เข้ามาในประเทศไทย ทำให้มีอิทธิพลและบทบาทมากขึ้นในวงการการศึกษาในราชสำนัก ส่งผลให้แนวทางการจัดการศึกษาในราชสำนักเปลี่ยนแปลงไปโดยชาวต่างประเทศเป็นผู้นำการศึกษาด้านภาษาต่างประเทศ และวิทยาการใหม่ ๆ มาสอนในราชสำนัก ไทยจึงเริ่มปรับตัวยอมรับวิทยาการต่าง ๆ ที่ชาวต่างประเทศนำมาเผยแพร่ เกิดมีการติดต่อว่าจ้างชาวต่างประเทศ ทั้งที่เป็นบาทหลวงมิชชันนารีอเมริกัน และจากการจ้างมาโดยตรง มาสอนวิชาตามแบบตะวันตกขึ้นในพระบรมมหาราชวัง ซึ่งการสอนได้พัฒนาขึ้นมาเป็นลำดับจากการเรียนแบบไม่เป็นทางการ จนกระทั่งจัดตั้งโรงเรียนขึ้นในพระบรมมหาราชวัง ซึ่งเป็นตัวอย่างอันดีในการที่รัชกาลที่ 5 ได้ทรงนำมาปรับปรุงการศึกษาในสมัยของพระองค์ เมื่อพระองค์ได้ตั้งโรงเรียนสอนภาษาอังกฤษขึ้นในพระบรมมหาราชวังเป็นการทดลองก่อนและจากนั้นขยายออกสู่ทวยราษฎร์อย่างกว้างขวางในเวลาต่อมา ด้วยการตั้งโรงเรียนเพื่อทวยราษฎร์ที่วัดมหรณพ ทำให้ราษฎร์ได้รับการศึกษาอย่างเป็นระบบและเป็นสากลเพิ่มขึ้นจากรากฐานดังกล่าวที่ดำเนินสืบมาอีกหลายรัชการ

บรรณานุกรม

- กระทรวงศึกษาธิการ. (2505). นางนพมาศสำหรับท้าวศรีจุฬาลักษณ์. พระนคร : สว่างเสริมอาชีพ
- _____. (2510). บทเรียนจากการจัดการศึกษาในรอบร้อยปีที่ผ่านมา. กรุงเทพฯ : ครูสภา
- _____. (2507). ประวัติกระทรวงศึกษาธิการ พ.ศ.2435-2507. กรุงเทพฯ : ครูสภา
- กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร. (2392). เอกสารรัชกาลที่ 4 ร.4.1ก/1 พระราชหัตถเลขา
พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พุทธศักราช
 _____. เอกสารรัชกาลที่ 5 ศธ.74/12 พระยาศรีสุริยวงศ์คฤหาสน์ พระองค์เจ้ากิติยากรวรลักษณ์
 ลงวันที่ 1 มีนาคม ร.ศ.119
- “การเปิดโรงเรียนราษฎร” ราชกิจจานุเบกษา. เล่มที่ 9 ลงวันที่ 22 มกราคม ร.ศ.111
- “กระแสพระราชดำรัส” ราชกิจจานุเบกษา. เล่มที่ 7 ลงวันที่ 13 เมษายน ร.ศ.109
- เกหลง ปากาสิต. (2502). ประวัติการศึกษาประเทศไทยโดยสังเขป. พระนคร : สมาคมการศึกษา
 แห่งประเทศไทย
- ขจร สุขพานิช. (2500). พระเกียรติประวัติของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. พระนคร :
 มหาดไทย
- เคนเนท อี แวลส์. (2501). ประวัติศาสตร์โปรเตสแตนต์ในประเทศไทย ค.ศ. 1528-1958. กรุงเทพฯ :
 สภาคริสตจักรแห่งประเทศไทย
- ณัฐฉัตร สุทธิสงคราม. (2515). กษัตริย์วังหน้าพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว. กรุงเทพฯ : แพร่การช่าง
- ทรงศรี อาจอรุณและคณะ. (2519). ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับสหรัฐอเมริกา พ.ศ.2367-2493. กรุงเทพฯ :
 แพร่พิทยา
- ปิยนารถ บุนนาค. (2520). บทบาททางการเมืองการปกครองของเสนาบดีตระกูลบุนนาค. กรุงเทพฯ :
 ดวงกมล
- ประยูร สิริพันธ์. (2520). ปี่มหาราชกับพระราชพิธีประจำชาติ. กรุงเทพฯ : เทพพิทักษ์การพิมพ์
- พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์. (2505). เจ้าชีวิต. พระนคร : คลังวิทยา
- พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. (2504). พระราชหัตถเลขาและหนังสือกราบบังคมทูลของ
เจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี. พระนคร : ศิวพร
- “พระราชดำรัสตอบ” ราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ 14 ลงวันที่ 16 มกราคม ร.ศ.116
- วุฒิชัย มูลศิลป์. (2516). การปฏิรูปการศึกษาในรัชกาลที่ 5. กรุงเทพฯ : สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย
- สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ. (2514). ความทรงจำ. กรุงเทพฯ : แพร่พิทยา
- _____. (2466). พระประวัติสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการ. พระนคร :
 โสภณพิพรรฒธนากร
- _____. (2504). พระราชพงศาวดารรัชกาลที่ 2. พระนคร : ครูสภา
- สมบัติ พลายนอย. (2516). ชาวต่างชาติในประวัติศาสตร์ไทย. กรุงเทพฯ : แพร่พิทยา
- เสงี่ยม คุ่มพาส. (2512). ราชประเพณีในสมเด็จพระปี่มหาราช. กรุงเทพฯ : เสริมวิทยบรรณาการ

โสมทัต เทเวศร์. **เจ้าฟ้าจุฑามณี**. กรุงเทพฯ : แพรวพินทยา, 2513

หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร. **จดหมายเหตุสมัยกรุงศรีอยุธยา เลขที่ 8/3 จ.ศ.1050**

_____. **จดหมายเหตุสมัยกรุงศรีอยุธยา เลขที่ 8/35 จ.ศ.1050**

_____. **จดหมายเหตุสมัยรัชกาลที่ 4 เลขที่ 153 จ.ศ.1225**

Bristowe, W.S. (1976). **Louis And The King of Siam**. London : Chatto&Windus. Ltd.

Feltus, George Haws. (2504). **หมอเฮลล์ในรัชกาลที่ 4**. กรุงเทพฯ : กองคริสเตียนศึกษา

Leonowens, Anna. (1954). **The English Governess at the Siamese Court**. London : London&Arthur Barker. Ltd., 1954

Wyatt, David K. (2512). **The Politics of Reform in Thailand**. Bangkok : Thaiwattana Panich.

